

Erzurum Çifte Minareli Medrese Taş Süsleme Örnekleri*

Tevhide AYDIN

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, El Sanatları Bölümü, KARAMAN

Özet

Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin taş süslemeleri araştırma evreni oluşturmuştur. Hatuniye Medresesi olarak bilinen bu değerli mimari yapının süslemeleri, bazı yerlerde yarım kalmış olmasına karşın Anadolu Selçuklu Döneminin zengin motif ve kompozisyon çeşitliliğini sergilemektedir. Medrese, gerek taş süsleme gerekse çini süsleme açısından eşsiz örneklerle sahiptir. Çalışmamızda bu zengin örneklerden medrese kümbetinin içindeki beş niş süslemesi, beş sütun başlığı ile medrese içinde yer alan iki sütun kompozisyonu ve beş bordür süslemesi araştırma örneklemleri olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler; Medrese, Selçuklu Mimarisi, Taş İşçiliği, Kültürel Miras

Samples of Stone Decorations from Erzurum's Madrasah with Double Minarets

Abstract

Erzurum's Madrasah with Double Minarets has formed a research universe on stone decorations. Architectural decorations of this valuable construction which is also known as the Hatuniye Madrasah exhibits the rich pattern and composition variety of the Anatolia Seljuk Period although some decorations are unfinished at certain areas. The Madrasah has unique examples in terms of both stone decorations and china decorations. In this study, the five niche decorations within the madrasah cupola, the five pillar headings and the two pillar compositions within the madrasah and the five border decorations have been evaluated as research samples.

Keywords; Madrasah, Seljuk Architecture, Stonework, Cultural Heritage

*Bu makale, Tevhide AYDIN'ın Doç.Dr. Vildan ÇETİNTAŞ'ın danışmanlığında 2008 yılında hazırladığı "Erzurum Çifte Minareli Medrese Taş Süsleme Örnekleri" isimli yüksek lisans tezinden özetlenmiştir.

GİRİŞ

1071 yılında Malazgirt Zaferi ile Anadolu'nun kapılarını açan ve bu tarihten sonra kurulan Anadolu Selçukluları, yeni Türk ve İslâm medeniyetinin temellerini atmaya, Anadolu'yu yeniden imar etmeye başlamışlardır. Başta başkent Konya olmak üzere Anadolu şehirleri, cami, medrese, türbe, köşk, kervansaray, han, hamam gibi mimari eserlerle süslenmiştir. Çoğu Orta Asya'dan gelen, geniş bir tecrübe ve olgunluğa sahip yetenekli Türk mimarları ve sanatkarları, yerli mimarî ve sanattan da yararlanarak Anadolu Selçuklu taş ve çini işçiliğinde çığır açmışlardır. Mimari yapılar Selçuklu taş ve çini işçiliğinin göz alıcı, dinlendirici üslûbu içinde süslenmiş, şaheserler yaratılmıştır.

Erzurum ve çevresi özellikle son Kalkolitik ve Eski Tunç çağından itibaren yoğun iskâna ve siyasi olaylara tanık olmuştur. Bunun sebebi en eski çağlardan beri önemli ticari ve askeri yolların kavşak noktasında yer alması, zengin akarsu ağını bünyesinde bulundurması ve doğal savunma zeminine sahip olmasıdır. Çevredeki sert iklim şartlarına rağmen, dağ silsileleri ve akarsu boylarındaki verimli ovalar tarıma ve bilhassa hayvancılığa uygun bir ortam oluşturmuştur.

Topraklarının % 70'i Doğu Anadolu, % 30'u Doğu Karadeniz Bölgesinde yer alan Erzurum ilinin arazi büyüklüğü, yaklaşık 25.066 km², rakımı ise 1853 m.dir. Yerleşme alanı yer yer 2000 metreye kadar yükselen bir ova üzerinde bulunur. Şehir, kuzeyde Dumlu, güneyde Palandöken dağları ile çevrilmiştir.

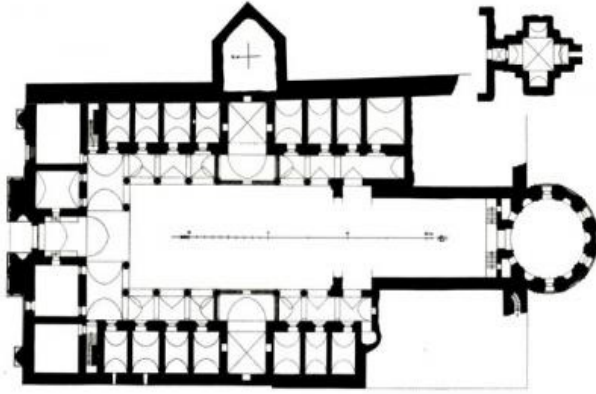
İl arazisinin büyük çoğunluğunda, karasal iklim özellikleri egemendir. Kışlar uzun ve sert, yazlar kısa ve sıcak geçer. İl arazisinin % 60'ı steplerle kaplıdır. Bu doğal bitki örtüsü, yer yer keven topluluklarıyla verimsiz hale gelse de, geniş alanlarda mera hayvancılığına uygun verimli, çayırliklara dönüşür.

Selçuklularda günümüzdeki "fakülterlere eş anlamda" eğitim yapan kültür, bilim ve sanat konularında elemanların yetiştirildiği yapılara "medrese" denir. İlk medreseler camilere ve mescitlere bağlı, onların yanında ya da içinde öğretime ayrılmış özel yerlerdir. Selçuklu sultanları kendi adlarına olduğu kadar eşlerinin adına da çoğu tıp alanında öğrenim veren medreseler inşa ettirmişlerdir.

XIII. yüzyıldan itibaren görülen Anadolu Selçuklu Medreseleri, açık ya da kapalı avluludur. Açık avlulu medrese tipi ise en yaygın olanıdır. Bunlarda tek,

çift, üç ve dört eyvanın yanı sıra iki katlı olanları da bulunmaktadır. Bunun yanı sıra avlu yerine, büyük bir kubbeyle örtülü merkezi bir mekânın bulunduğu medreseler de ikinci temel tipi oluşturmaktadır. Anadolu Selçuklu medreseleri içerisinde, Erzurum Çifte Minareli Medrese, mimari özellikleri ve taş süslemeleri ile ayrı bir yere sahiptir. Selçuklular dönemi, XIII. asrın sonlarına doğru yapılan, tezyinatı yarım kalan bu değerli mimari yapı, taş oyma ve kabartma tezyinatı, çini süslemeleri ile bir şaheserdir.

Medresenin mimari özellikleri kısaca şöyle özetlenebilir. İki katlı, dört eyvanlı ve açık avlulu medreseler grubundan olan medrese, yaklaşık 35 x 46 m. boyutlarındadır. Zemin katta 19, ikinci katta ise 18 oda bulunmaktadır. Avlu 26x10 m. ölçülerinde dört yönden revaklarla çevrili olup, girişin batısındaki kare mekânın vaktiyle mescit olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Zemin katın revakları kalın sütunlar üzerine oturmaktadır. Sütunların çoğu silindirik, dördü sekizgen gövdeye sahiptir. Medrese içinde yer alan odalar beşik tonozlarla örtülüdür.

Şekil 1: Erzurum Çifte Minareli Medrese Planı
Kaynak: ÜNAL, R.H. a.g.e.s.52

Abidevi bir görünüşe sahip olan medrese önemli süslemelere sahiptir. Kümbet, revaklar, talebe odaları ve portal gibi kısımlarda sade ama çekici motiflerle bezenmiştir. Cephede, taç kapı formundan başka çeşme nişleri ile yarım yuvarlak iki payanda vardır. Taç kapının iki yanında yükselen çok dilimli silindirik minareler

Şekil 2: Çifte Minareli Medrese Ön Cephe
Kaynak:Tevhide AYDIN

sırlı-sırsız tuğla, pabuç kısımları ise mozaik çinilerle süslenmiştir. Taç kapıyı kademeli kuşaklar halinde çeviren plastik hacimli bitki süslemeleri ile kalın silmeli panoların içindeki ejder, hayat ağacı, kartal motifleri cephenin en gösterişli bölümleridir.

Çifte Minareli Medrese Anadolu'daki ilk çifte minareli portale sahiptir. İki yanında yükselen minarelerin kaideleri iki yan kanat halinde portale ilave edilmiştir. Taç kapı ile iki minare kürsüsü cephede kareye yakın bir çıkıntı oluşturur

Tuğla minarelerin silindirik gövdeleri dikine yivlidir ve sırlı tuğlalar tezyini bir şekilde örülmüştür. Her iki minarede şerefe hizasından yıkıktır. Kalan birkaç mukarnas dışına bakılırsa, şerefe altlarının mukarnaslı olduğu tahmin edilmektedir. Şerefenin altında, çinileri tamamiyle dökülmüş bir süsleme kuşağı yer alır.

Şekil 3 : Çifte Minareli Medrese Minare Gövdeleri
Kaynak: Tevhide AYDIN

Doğudaki minare gövdesi üzerinde sarmal yivler batıdaki ise baklava şekilli süslemeler görülmektedir. Bu süslemeler, sırsız tuğlalar arasına yerleştirilmiş firuze renkli tuğlalarla elde edilmiştir.

Medrese cephesindeki simetri kaygısı, diğer mimari unsurlarda da görülür. Cephede, batı kesimde yer alan mescit penceresi ile doğu kesimde yer alan çeşmenin yerleştirilmesinde simetri esas alınmıştır. Cephede yoğun ve şaşalı bir görüntü sergileyen taç kapı çıkıntısı, son derece yalın bırakılan cephe yan yüzleriyle dengelenmiştir.

Şekil 4: Çifte Minareli Medrese Minare Süslemeleri
Kaynak:Tevhide AYDIN

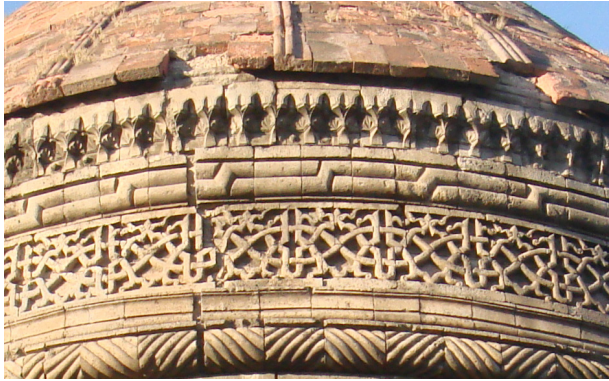
Güney eyvanın dip duvarına bitişik yerde bulunan kümbet; gövdesinin dış yüzeyi, her biri diğerinden kaval silmelerle ayrılmış oniki köşeden oluşmuştur. Köşeler arasında kalan panoların alt kısımlarında yer alan büyük pencereler, içte ve dışta mukarnaslı kavsaralara sahiptir. Kavsaralar sivri bir sağır kemerle dıştan kuşatılmıştır. Bu sağır kemerlerin ayakları, birer gömme sütunceye oturmuştur.

Şekil 5: Çifte Minareli Medrese Kümbeti
Kaynak: Tevhide AYDIN

Kümbetin konik külâhı, kiremit renkli kanber taşı ile kaplıdır ve bu koniğin yüzeyi koniğin tepesinde birleşen oniki üçgen panoya bölünmüştür. Kümbetin saçağında, silmelerle çevrili süsleme bordürleri vardır.

Kümbet gövdesi içte de oniki köşeli olup yarım küre şekilli bir kubbe ile örtülüdür. Onikigen iç yüzeyin her bir yüzü üzerinde, dönüşümlü olarak bir niş veya bir pencere bulunmaktadır. Pencere ve nişlerin arasındaki alanlar süsleme şeritleri ile bezenmiştir.

Şekil 6: Çifte Minareli Medrese Kümbet Saçak Süslemesi
Kaynak: Tevhide AYDIN

SÜSLEME ÖZELLİKLERİ

Çifte Minareli Medresede kullanılan süslemeler geometrik ve bitkisel olmak üzere iki grupta incelenebilir. Geometrik süslemeler daha çok avludaki sütun gövdelerinde, eyvanların cephelerinde, öğrenci odalarının kapı silmelerinde görülür. Bitkisel bezeme ise taç kapıda, avlu sütunlarını birbirine bağlayan kemerlerde ve kümbetin iç yüzünde karşımıza çıkar.

Taç kapı, eyvanlar ve kümbette hayli yoğun ama bir o kadar dikkatle dağıtılmış süsleme unsurları görülür. (Tablo-1) Boş yüzeyler, kümbetin dış yüzeyindeki gibi sağır kemerlerle ve cephede olduğu gibi yarım silindirik payandalarla doldurulmuştur. Süslemelerde değişiklik ve simetri kaygısı vardır.

Tablo 1- Erzurum Çifte Minareli Medresesi'ndeki taş süslemelerde uygulanmış olan desenlerin sınıflandırılması

	Bitkisel Desenler	Geometrik Desenler	Figürlü Süslemeler	Yazı
Taç kapı	X	X	X	
Minare		X		X
Eyvan	X	X		X
Kümbet	X	X		

ERZURUM ÇİFTE MİNARELİ MEDRESE'NİN SÜSLEMESİNDE KULLANILAN MOTİFLER

Çifte Minareli Medrese'deki bitkisel süslemelerde en fazla rumi ve palmetler kullanılmıştır. (Tablo-2)

Bu unsurlar aynı dönemde Selçuklu mimari süsleme özellikleri taşır. Pek çok çeşidi olan bu motiflerin hemen hepsinin yüzeyleri kavisli yivlerle bezenmiştir, çoğunun alt bölümlerinde sarmal yivler görülür.

Medresede uygulanmış rumiler, genellikle yivli bir kaytanla palmetlere bağlanmıştır. Alt uçlarının uzantıları ya başka bir rumiye ya da bir palmete uzanır.

Tablo 2- Erzurum Çifte Minareli Medresesi'ndeki taş süslemelerde uygulanmış olan bitkisel desenlerin sınıflandırılması

	Rumi	Palmet	Kenger	Lotüs	Hayat Ağacı
Taç kapı	X				X
Minare					
Eyvan	X	X		X	
Kümbet	X	X	X	X	

Medresede geometrik ve bitkisel formların bir arada kullanıldığı süsleme şeritleride görülür. Bu tip örnekler bir geometrik dalın üstüne, bir bitkisel dal konularak veya iki cinsin özelliklerinin aynı dal üstünde sıralanmasıyla oluşturulmuştur.

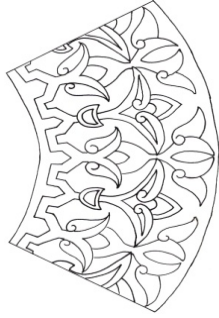
Geometrik örneklerin tümü, Selçuklu taş süslemesinde görülen benzerler gibi, sade veya yivli düz kaytanlarla oluşturulmuştur. Bu kaytanlar kavisli veya kırık çizgiler halinde devam eder. Yıldızlar, düzenli ve düzensiz sekizgenler, dalgali eğriler, zigzag, menderes ve örgü Medresede kullanılmış geometrik bezeme biçimlerindedir. (Tablo-3)

Tablo 3- Erzurum Çifte Minareli Medresesi'ndeki taş süslemelerde uygulanmış olan geometrik desenlerin sınıflandırılması

	Geçmeler	Çokgen	Yıldız	Baklava Motifi
Taç kapı		X	X	
Minare				X
Eyvan	X	X	X	
Kümbet	X			

ERZURUM ÇİFTE MİNARELİ MEDRESE TAŞ SÜSLEMELERİ

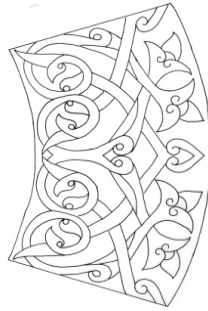
Araştırma kapsamındaki beş sütun başlığından dördü kesik koni, bir tanesi prizmatik formdadır. Malzeme taştır, hepsi sağlam durumda ancak ufak kırıkları mevcuttur. Sütun başlıklarında aynı tip motifler kullanılmıştır. Motiflerden rumi; üç sütun başlığında, palmet; beş sütun başlığında, lotüs; dört sütun başlığında ve akantüs bir sütun başlığında bezeme ögesi olarak kullanılmıştır.

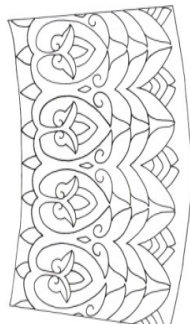
Şekil 7:1. Sütun Başlığı Örneği ve Çizim Taslağı
Kaynak: Tevhide AYDIN

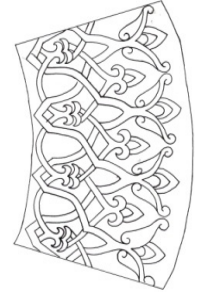
Şekil 8: 2. Sütun Başlığı Örneği ve Çizim Taslağı
Kaynak: Tevhide AYDIN

Şekil 9: 3. Sütun Başlığı Örneği ve Çizim Taslağı
Kaynak: Tevhide AYDIN

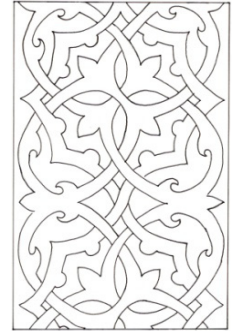

Şekil 10: 4. Sütun Başlığı Örneği ve Çizim Taslağı
Kaynak: Tevhide AYDIN

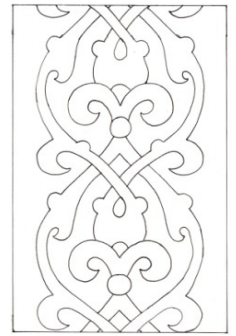

Şekil 11: 5. Sütun Başlığı Örneği ve Çizim Taslağı
Kaynak: Tevhide AYDIN

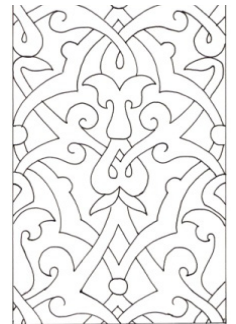
Araştırma dâhilindeki beş niş tezyinatında desenler oyularak kompozisyon işlenmiştir. Kullanılan malzeme mermerdir. Az da olsa kırıklarının olmasına karşın hepsi sağlam durumdadır. Süslemelerde sonsuzluk fikri hakimdir, desenin başlangıç ve bitişi yoktur. Motiflerden palmet; üç niş örneğinde, rumi; beş niş örneğinde, lotüs ve yıldızda birer niş örneğinde kullanılmıştır.

Şekil 12: 1. Niş Tezyinatı Örneği ve Çizim Taslağı
Kaynak: Tevhide AYDIN

Şekil 13: 2. Niş Tezyinatı Örneği ve Çizim Taslağı
Kaynak: Tevhide AYDIN

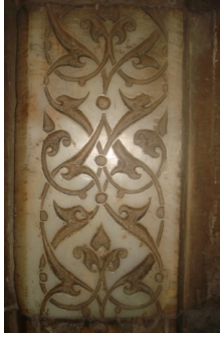
Şekil 14: 3. Niş Tezyinatı Örneği ve Çizim Taslağı
Kaynak: Tevhide AYDIN

Şekil 15: 4. Niş Tezyinatı Örneği ve Çizim Taslağı
Kaynak: Tevhide AYDIN

Şekil 19: 3. Süsleme Bordürü Örneği ve Çizim Taslağı
Kaynak: Tevhide AYDIN

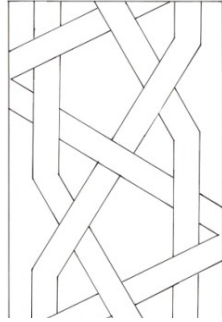
Şekil 16: 5. Niş Tezyinatı Örneği ve Çizim Taslağı
Kaynak: Tevhide AYDIN

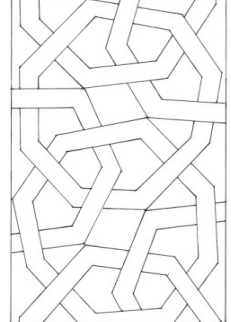
Şekil 20: 4. Süsleme Bordürü Örneği ve Çizim Taslağı
Kaynak: Tevhide AYDIN

Şekil 17: 1. Süsleme Bordürü Örneği ve Çizim Taslağı
Kaynak: Tevhide AYDIN

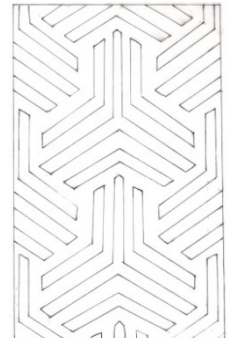
Şekil 21: 5. Süsleme Bordürü Örneği ve Çizim Taslağı
Kaynak: Tevhide AYDIN

Şekil 18: 2. Süsleme Bordürü Örneği ve Çizim Taslağı
Kaynak: Tevhide AYDIN

Şekil 22: 1. Sütun Örneği ve Çizim Taslağı
Kaynak: Tevhide AYDIN

Güney eyvanında yer alan ve incelenen beş süsleme bordüründe yüksek kabartma tekniği kullanılmış ve zemin oyularak desenler kabartılmıştır. Kullanılan malzeme taş olup, nem ve havayla temasından dolayı desenler yıpranmıştır. Bu bordürlerin ikisinde geometrik

formlardan olan yıldız ve sekizgen kullanılmış, diğer üçünde stilize motiflere yer verilmiştir. Bunlardan palmet; üç bordürde, rumi, iki bordürde ve lotus yine iki bordürde kullanılmıştır.

Şekil 23: 2. Sütun Örneği ve Çizim Taslağı
Kaynak: Tevhide AYDIN

Araştırma da incelenen iki sütun, medresenin batı eyvanında olup, taştan yapılmıştır. Geometrik süslemelerle bezenen sütunlar sağlam durumda olup, azda olsa yıpranmış durumdadırlar.

ERZURUM ÇİFTE MİNARELİ MEDRESE-SİNİN BUGÜNKÜ DURUMU

Medrese çok harap bir vaziyetteyken IV. Murat (1623–1640) tarafından bakım yaptırılarak, tophane olarak, daha sonraları kışla olarak kullanılmıştır. 1942–1967 yılları arasında Erzurum Müzesi olarak kullanılan Medrese, günümüzde çay bahçesi ve sergi salonu olarak kullanılmaktadır.

Medrese, 2002’de Kültür ve Turizm Bakanlığına, 2006’da Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün sorumluluğuna verilmiştir. Restorasyon çalışmaları kapsamında yapılan ilk incelemelerin ardından yapının sağlam olduğu, ancak yenileme istediği belirlenmiştir.

SONUÇ

Erzurum Çifte Minareli Medrese taş süslemeleri Selçuklu izleri taşımakla beraber, İlhanlılar dönemine ait olduğu düşünülen ama henüz kim tarafından yaptırıldığı kesinleşmeyen bir eserdir.

İki katlı, dört eyvanlı ve açık avlulu medreseler grubundan olan medrese, Cephede, Taç kapı ve iki yanında yükselen çok dilimli silindirik minarelere sahiptir. Minareler; sırlı-sırsız tuğla, pabuç kısımları ise mozaik çinilerle süslenmiştir. Taç kapıdaki bitkisel süslemeler ve kalın silmeli panoların içindeki ejder, hayat ağacı, kartal motifleri Medresenin en gösterişli bölümleridir.

Medresede ki kompozisyonlarda, Selçuklu döneminde kullanılan motifler hakimdir. Özellikle rumi ve palmet motifinin sıkça kullanıldığı Medresede, ayrıca lotüs, hayat ağacı, yıldız ve geçmeler, kartal, ejder, hilal kullanılan diğer motiflerdir.

Ele alınan 17 örnekte; 12 palmet, 10 rumi, 6 lotüs, 1 akantüs, 2 sekizgen, 1 yıldız, 1 kaytanlardan oluşan çengel ve 1 tanede kaytanların oluşturduğu kare motifleri kullanılmıştır. 9 örnekte palmet ve rumi motifleri aynı kompozisyonda kullanılmıştır. 4 örnekte palmet, rumi ve lotüs aynı kompozisyon içinde kullanılmıştır. 11 örnek bitkisel motiflerle, 5 örnek geometrik motiflerle

bezemiştir. Sadece 1 örnekte bitkisel ve geometrik formlar bir arada kullanılmıştır. Görüldüğü üzere Medresede bitkisel motifler ağırlıklı olarak uygulanmıştır. Bu motifler içinde de palmet ve rumi motifi en fazla kullanılanlarıdır.

Araştırma kapsamında Erzurum Çifte Minareli Medresesi, mimari ve süsleme özellikleri bakımından benzer özellik gösteren, imarları da hemen hemen aynı dönemde yapılan şu yapılarla karşılaştırılmıştır; Gök Medrese-Tokat, Çifte Minareli Medrese –Sivas, Gök Medrese- Amasya, İnce Minareli Medrese-Konya, Köşk Medrese-Kayseri, Nefise Hatun Medresesi-Karaman, Larende Camisi-Konya, Gök Medrese-Sivas. Bu karşılaştırma sonucunda, Erzurum Çifte Minareli Medreseye mimari özellikleri ve taş işçiliğiyle en çok Sivas- Gök Medrese ve Sivas- Çifte Minareli Medrese benzemektedir.

Araştırmada ele geçen kaynakların tarihleri çok eski olup, buda bu konuya günümüzde yeterince önem verilmediğini göstermektedir. Oysaki zengin süslemeleri ile sanatçılara, geçmişiyile; tarihe, ihtişamıyla turizmimize katkısı olacakbu Medrese hakkında yeni çalışmalar yapılmalıdır.

Medresedeki kompozisyonlar ve desenler, diğer geleneksel sanat dallarında kullanılarak yaşatılabilir.

XIII. yy dan günümüze kadar uzanan bir tarihe sahip Medrese daha iyi korunarak daha nice yıllar ayakta tutulabilir. Soğuk ve karlı geçen kış mevsimi dolayısıyla nemlenen taş yüzeyi maalesef çürümektedir. Bunun için kışın örtü sistemi getirilerek, Medrese koruma altına alınabilir. Medrese çevresinde su şebekesi ya da kanalizasyon kaçaklarının önlenmesi, insan tahribatının önüne geçebilmek için bekçi kontrollerinin artırılması; ekonomik ışıklandırma çözümleri; ağır taşıt trafik kontrolü gibi basit ve az masraflı önlemlerle, bu eser yeni nesillere daha sağlam aktarılabilir.

KAYNAKÇA

AKAR, Azade, C. KESKİNER, Türk Süsleme Sanatlarında Desen ve Motif, İstanbul: Tercüman Sanat ve Kültür Yayınları:2 (1978)

ASLANAPA, Oktay, “Orta Çağın En Eski Yatılı İlim ve Kültür Müesseseleri” , Türk Kültürü, S:12, Ankara, (1963)

BALTACI, Cahit Osmanlı Medreseleri, İstanbul: İrfan Matbaa, (1976)

ESİN, Emel “Türk Sanat Tarihinde Karahanlı Devrinin Mevkii”. VI, Türk Sanat Tarihi Kongresi, Ankara, (1961)

KARMAĞARALI, Haluk, “Erzurum’daki Hatuniye Medresesinin Tarihi ve Banisi Hakkında Mülâhazalar”, Selçuklu Araştırmaları Dergisi, III, (1971)

KARPUZ, Haşim Erzurum’da Türk- İslam Yapıları, Kültür Bakanlığı İller Serisi:1, (1976)

KONYALI, İbrahim Hakkı Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi, İstanbul, (1960)

KURAN, Abdullah “Anadolu Medreseleri”, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Ankara, (1969)

MÜLAYİM, Selçuk Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları:503, (1982)

ÖGEL, Semra Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, (1966)

ÖNEY, Gönül Anadolu Selçuklu Mimarisinde Avcı Kuşlar, Tek ve Çift Başlı Kartal, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, (1972)

ÖNEY, Gönül, Ü. ERGİNSOY, Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları. Ankara: Doğu Matbaa, (1992)

SÖNMEZ, Selami Anadolu’daki Selçuklular ve Beylikler Dönemi Medreseleri, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, (1992)

SÖZEN, Mustafa Anadolu Medreseleri, C.1, İstanbul, (1970)

ÜNAL,-Rahmi Hüseyin Çifte Minareli Medrese (1.Baskı), Ankara, Kültür Bakanlığı, (1989)

ZEREN, Esmâ Şaziye Erzurum Çifte Minareli ve Yakutiye Medreselerinin Bazı Çağdaş ve Benzer Anadolu Yapılarının Ön Yüz Taç Kapı Süslemeleri İle Karşılaştırılması, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, (1996)

Recep TAŞCI, *Çifte Minare Restore Edilecek* (22.08.2007) <http://www.yeniasya.com.tr/>

Erzurum Valiliği internet sayfası, (2007), *Tarih Öncesi Çağlar* <http://www.erkurum.gov.tr / _Erzurum/Web>, (2007,Kasım, 3)